

ROLUL LIMBAJULUI ÎN COMUNICARE ȘI ÎN MODELAREA FIINȚEI

Victor VOICU

Universitatea „Danubius” din Galați

Résumé: *Pour relever la dimension gnoséologique de l'Être, localisée, parmi autres, dans son expression par un concept, l'auteur fait une incursion dans l'œuvre de Lucian Blaga, dans laquelle constate un modelage gnoséologique – métaphorique de l'Être et dans celle de Constantin Noica, dans laquelle découvre un modelage gnoséologique – autochtone de l'Être. Le but est la justification de l'hypothèse de travail d'où il commence: l'interpénétration entre la dimension ontologique et celle gnoséologique des constructions philosophiques.*

Mots-clé: *devenir, luciférien, mystère, ontologie*

În ea însăși, Ființa – ca element *sine qua non* al oricărei construcții filosofice – este concomitent ontologică și gnoseologică. Dimensiunea gnoseologică este asigurată, în primul rând, de exprimarea sa printr-un concept care este formă logică a gândirii.

Orice concept este redat printr-un cuvânt. Cuvântul nu are însă relevanță universală pentru concept; conceptul și cuvântul *nu se suprapun* în mod absolut și universal. De exemplu, conceptul „descoperire” este exprimat, într-un vocabular de limbă engleză, prin cuvântul *discovery*; într-un vocabular de limbă franceză, conceptul respectiv este asociat cuvântului *découverte*. Și englezul și francezul înțeleg același lucru prin ceea ce numim „descoperire”, dar îl îmbracă în cuvinte diferite. Și, nu este exclus ca acestea, în contexte diferite, să aibă și alte semnificații (Earle [1999]; p. 4).

În al doilea rând, dimensiunea gnoseologică a Ființei este dată de faptul că este, ea însăși, un rezultat al cunoașterii. Hegel nota în *Principiile filosofiei dreptului* că ”sarcina filosofiei este de a concepe *ceea ce este*, căci ceea ce este, este *rațiunea*” (Hegel [1969]; p. 18). Așa că discutarea Ființei (a ”ceea ce este”) este dependentă de gradul de cunoaștere a realității.

Ontologic, ființa se identifică nu cu realul-în-sine, ci cu ceea ce cunoaștem despre acesta. Realul ca atare este un *mare necunoscut* (este "misterul" blagian) care, prin sine, nu ne spune nimic. Reflecțiile filosofice asupra acestuia sunt sterile; reflecția filosofică autentică este aceea asupra posibilităților omului de a cunoaște și de a stăpâni Realul (echivalent cu Ființa).

Explicarea raportului *Ființă-Gândire* a fost și este o preocupare constantă a filosofilor. Soluțiile oferite sunt dependente de modelul cultural al epocii. Filosofia modernă, de pildă (cateziană, spinozistă etc.), era dominată de credința într-o similitudine totală între inteligibilitatea logico-matematică și structura realității, de convingerea că există o ordine naturală guvernată de legi constante ce acționează cu aceeași necesitate cu care operează și legile rațiunii. Se continua astfel ideea galileeană că Natura este scrisă în limbaj matematic.

Ideea este prezentă, într-o altă perspectivă, și în filosofia sau știința contemporană când se afirmă izomorfismul dintre natura antinomică a gândirii și cea a Realului. Ștefan Lupașcu, de exemplu, autorul unei "logici dinamice a contradictoriului", vede în antinomie modalitatea constitutivă a gândirii și a Ființei (= a Realului).

Aceste perspective interpretative sunt argumente convingătoare pentru circumscrierea dimensiunii gnoseologice a Ființei. "Cosmetizarea" gnoseologică a acesteia este diferită însă de la gânditor la gânditor, fiind dependentă, între altele și de limbajul utilizat.

În ceea ce privește limbajul, forța sa este evidentă. Fraza - scrisă sau vorbită - dacă îndeplinește anumite condiții, poate:

- să influențeze, pozitiv sau negativ, o persoană, un micro sau macrogrup;
- să instaureze sau să schimbe mentalități, atitudini, comportamente, ideologii, concepții;
- să producă ilaritate sau atitudini reprobative etc. Pe scurt, cuvântul este oricând și în

orice împrejurare - o armă mai redutabilă decât multe altele, cât și un mijloc de a efectua modelări ontologice.

Interesantă în acest context este o afirmație a lui Nichita Stănescu: "*cuvintele sunt asemănătoare cu ființele, sunt chiar ființele*". Constatarea este mai veche; pentru vechii greci, de exemplu, cuvântul (*logos*-ul) era, concomitent, formă de exprimare, dar și rațiunea, inteligența sau sensul existent în ordinea profundă a Ființei. Variate ipostaze ale cuvântului apar și în *Vechiul Testament* (îndeosebi ale cuvântului divin): "*La început era Cuvântul și Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul*". Sau: "*Așa va fi Cuvântul Meu, care iese din gura Mea; el nu se întoarce către Mine fără să dea rod, ci el face voia Mea și își îndeplinește rostul lui*" (*Isaia*).

Exemple grăitoare de "intervenție" a limbajului asupra *realului ontologic* avem și în filosofia românească. La Lucian Blaga de pildă, avem de a face cu o evidentă *modelare gnoseologico-metaforică* a Ființei. Concepte precum: *misterul*

(cu toate variantele sale: latent, deschis, atenuat, permanentizat, potențat), *Marele Anonim, cenșura transcendentă, diferențiale divine, eon dogmatic, cadre orizontice, cunoaștere luciferică* ș.a.m.d. sunt deschizătoare de perspective interpretative inedite ale Ființei. Acestea sunt consecința firească a faptului că, arhitectural, monumentalul sistem al lui Blaga este clădit pe cunoaștere. Situație firească de altfel, întrucât nicio filozofie - cu atât mai mult una ca a lui Blaga care-și propune o deciptare a întregii aventuri a spiritului, o cuprindere a totalității gândului - nu poate ignora cunoașterea. Și nu întâmplător, întrucât cunoașterea este cea care furnizează date despre modul de lucru al spiritului, despre mecanismele și procedurile acestuia de a dezlega taine ale lumii obiective și ale celei subiective, despre căile de constituire a unei imagini intelectuale a lumii cât mai densă și mai adecvată lumii reale și care, legat de acestea, *oferă cadrul specific explicării și prezentării Ființei* – fundament *sine qua non* al oricărei ontologii. Acesta este și elementul care asigură primei trilogii a lui Blaga (cea a cunoașterii), pe lângă o valoare de sine stătătoare, și o semnificație metodologico-ontologică privind descifrarea întregului sistem filosofic al său.

Care sunt implicațiile modelatorii ale misterului asupra ontologiei bliagene și, implicit, asupra naturii Ființei ? Îndeplinind rolul de domeniu prioritar de explorare a teoriei cunoașterii, ca urmare a convingerii sale că orice demers al spiritului în câmpul cunoașterii este o confruntare dramatică cu el, misterul este, concomitent, noțiunea ce stă în centrul întregii filosofii a lui Blaga (ca "ideea" la Platon, "monada" la Leibniz, "voința" la Schopenhauer), dar și o articulație fundamentală a existenței însăși. Chiar omul - spune Blaga - "*își este sieși un mister într-un orizont suprasaturat de mistere*". (Blaga, [1946]; p. 558). Misterul intră în ordinea firească a naturii, dar implică și un act de transcendere.

Eliberându-l de rolul de cenușăreasă din filosofia de până la el și modificându-i statutul de izvor de confuzii, de refugiu al spaimei și neputinței de a înțelege ceva sau cel de motiv de teamă - asemănător haosului la antici sau păcatului la creștini - Blaga conferă misterului demnitatea de noțiune, identificându-l nu cu „enigma” sau cu „minunea” ci cu *problematicul*. În accepția sa, misterul desemnează atât *existentul* determinat sub raport cognitiv, precum și *condiția problematică* ce a permis atragerea acestuia în câmpul cunoașterii (Blaga [1993]; p. 25).

În această situație, Ființa devine *problematică*; ea este *problematizată* și dobândește noi dimensiuni (= se „dilată”), cuprinzând și *cunoscutul* și *necunoscutul actual* (înțeles ca „hiatus”, ca „lipsă” ce poate fi completată în actul cunoașterii înțelegătoare), și *necunoscutul neactual* (înțeles ca partea criptică a existentului care nu se oferă niciodată total sau definitiv și care este obiect al cunoașterii luciferice). Dimensiunile respective reprezintă unul din elementele de noutate întâlnite în ontologia lui Blaga.

Totodată, termenii ”paradisiac” și ”luciferic” ne oferă alte două dimensiuni ale Ființei: fațeta *liniștii*, a calmului, a încântării, a încrederii, a echilibrului și fațeta demonicului, a nevăzutului, a tensionatului, a *neliniștii* generatoare însă de curiozitate, de dinamism cognitiv, de creativitate. Să amintim, în acest sens, înseși

precizările lui Blaga: ”Idea de mister circumscrie orizontul epistemologic al unui întreg mod de cunoaștere și anume a modului luciferic. Ideea de mister delimitează obiectul vast și imprezibil al cunoașterii luciferice. Dacă n-am dispune de ideea de mister, spiritul nostru n-ar fi numai sărac cu o idee-categorie, ci cu un întreg mod de cunoaștere, cel mai complex din câte își dispută întâietatea în spiritul uman. Ideea de mister are un rost de-a dreptul continental pe globul cunoașterii individuale” (Blaga [1983]; p. 493).

O replică poetică (*Poemele luminii* – 1919) reformulează ideea de mister:

”Eu nu strivesc corola de minuni a lumii.
 . . . eu cu lumina mea sporesc a lumii taină
 În largi fiori de sfânt mister.
 Și ce e neînțeles
 Se schimbă-n ne-nțelesuri și mai mari”

Care sunt implicațiile modelatoare ale termenilor: Marele Anonim și Cenzura transcendentă asupra Ființei ?

Dacă termenul „mister” permite o clasificare în el însuși (prin relevarea mai multor mistere) și justifică (cum spune Noica în *Introducere la filosofia lui Blaga*) varietatea formelor culturii ce vizează atenuarea sa (care ” îl asaltează”, în limbajul gânditorului de la Păltiniș), termenul ”Marele Anonim” este echivalent necunoscutului pur lipsit de plural. Misterul face posibil un început de structurare a ceea ce nu este știut; Marele Anonim, nu! El este unic, este principiul metafizic absolut, este *Ființa- în- ceea- ce- are- ea- mai- relevant*, fără a se releva. La Blaga Ființa este transcendentul îmbrăcat în haina *neștiutului* răspunzător de întreaga ființare, fie că aceasta (sau o parte a ei) este accesibilă, fie că este inaccesibilă cunoașterii înțelegătoare.

Marele Anonim este, concomitent, paradiziac și luciferic, divin și demonic, este ”*preaplinul mister antinomic*” (Blaga), este și sediul cunoașterii absolut supralogice a misterele existențiale, dar și supremul cenzor al cunoașterii înțelegătoare. Pe de o parte, ne înzestreează cu îndemnul irevocabil spre adevăr, iar pe de altă parte, ne împiedică să-l obținem. Gnoseologic vorbind, lăsând la o parte faptul că este un factor existențial central cu funcții cosmogonice, Marele Anonim poate fi înțeles și ca o denumire metaforică a modului paradoxal în care apare absolutul intelectului uman.

Și totuși, Marele Anonim nu are darul de a înspăimânta omul, de a-l împiedica să creeze. Cenzura sa (motivată minimal, mediu și maximal) este *transcendentă!* Adică: ea vizează doar ceea ce este ”dincolo de”! În rest, tot ceea ce nu periclitează echilibrul existențial și nu e de natură să dezvăluie secretul neștiutului, al ascunsului (al *Ființei ființării* în limbaj heideggerian) nu prezintă ceva opac pentru cunoașterea înțelegătoare. Mai mult, însăși cenzura transcendentă apare, la Blaga, ca un concept subordonat puterii de creație a omului, căci nu este privită ca o carență, ci ca o binefacere pentru actul creației. Facem, aici, încă un apel

argumentativ la o pertinentă constatare a lui Noica: "Nu te înțeleg, pare a spune Fondului anonim omul; dar nu încetez să-ți dau înțelesuri" (Noica [1992]; p. 166).

La Constantin Noica am putea vorbi de o *modelare gnoseologico-autohtonă* a Ființei prin apelul la termeni neaoși, fapt evident, mai ales, în *Rostirea filosofică românească* (1970).

Mulți cărturari, filosofi și oameni de cultură, începând cu Samuil Micu - "începător al erudiției române în Ardeal" (N. Iorga) și "întâiul mare scriitor român din Transilvania și, totodată, cel mai harnic tălmăciuitor pe care l-a cunoscut literatura română" (L. Blaga) – s-au străduit să pună bazele unui limbaj filosofic românesc apt să clarifice semnificația reală a conceptelor, ideilor și principiilor filosofice. Exprimarea filosofică românească a realizat însă performanțe remarcabile îndeosebi în secolul al XX-lea prin lucrări precum cele ale lui L. Blaga și C. Noica.

În ceea ce-l privește pe Noica, s-a remarcat, în acest context și prin intenția, cel puțin, de a asigura o încărcătură filosofică termenilor specifici limbajului românesc, chiar celui comun. Contribuția sa în acest domeniu apare ca o completare (sau împlinire) a propriilor reflecții asupra spiritualității românești a căror rezultantă este o creionare a metafizicii etniei noastre în centrul căreia situează o *ontologie a limbii noastre* înțeleasă ca o paradigmă a românescului (sau românismului). *Rostirea filosofică românească, Creație și frumos în rostirea filosofică românească, Sentimentul românesc al ființei, Spiritul românesc în cumpăna vremii, Devenirea întru ființă*, reprezintă fundamentul livresc în care autorul demonstrează că gândul poate birui și prin cuvânt românesc.

În *Sentimentul românesc al ființei* de exemplu, își propune să descrie particularitățile rostirii naționale cu semnificațiile sale ontologice și să demonstreze că românii pot aduce ceva nou la concepția tradițională despre Ființă. Ceea ce caracterizează și particularizează spiritualitatea românească – spune Noica – este un *sentiment* al Ființei, o *simțire* a ei ce nu se găsește la alte comunități spirituale, simțire pe care el o vede ca o compensație a absenței unei concepții explicite, temeinic elaborată despre Ființă.

Iar acest fel propriu de a simți Ființa – crede Noica – se manifestă îndeosebi la nivelul limbii, afirmație ce-l conduce la pătrunzătoarea analiză a celor șase *modulații* românești ale Ființei: "n-a fost să fie" – ce corespunde **ființei neîmplinite**; "era să fie" – ce corespunde **ființei suspendate**; "va fi fiind" – ce corespunde **ființei prezumtive**; "ar fi să fie" – ce corespunde **ființei posibile**; "este să fie" – ce corespunde **ființei intrării în ființă**; "a fost să fie" – ce corespunde **ființei săvârșite (consumate)**. Dacă primele cinci structuri lingvistico-logice – ne spune Noica – rostesc *preființa*, abia a șasea pune problema *Ființei*, fapt pentru care consideră că limba română a găsit formele pe deplin edificatoare privind gradele de împlinire a Ființei în sânul realității, și care permit o mai adecvată înțelegere a procesualității de la "ce este" la "cum este cu puțință ce este".

Mai mult, în respectivul context lingvistic, o făptură poate să existe chiar și fără prezență reală pentru simplul fapt că ea "a fost să fie" sau, dimpotrivă, "n-a fost să fie" sau "va fi fiind", dacă nu cumva" este să fie", adică prinde viață.

Indiscutabil, în eseistica și filosofia românească, Noica este creatorul unui stil distinct și inconfundabil marcat, între altele și de faptul că ontologia noiciană a limbii se prezintă ca o veritabilă metafizică travestită în hainele românismului. Spre această concluzie ne conduce și dorința sa (devenită oarecum obsesivă) de a depăși ideile tradiționale de *Ființă* și *Devenire* pentru a accede la *Devenirea-întru-Ființă*, idee prin care filosofia românească însăși se autoinclude în filosofia universală. Iar "devenirea-întru-ființă" ca ontologie, nu este și nu poate fi înțeleasă fără un anumit limbaj în care este îmbrăcată, limbaj căruia Noica i-a asigurat un conținut autohton inestimabil. Nu exagerăm de aceea prea mult dacă înțelegem și definim *devenirea-întru-ființă* și ca *devenire-întru- rostire românească*.

Bibliografie

1. Blaga, Lucian [1998]; *Cunoașterea luciferică*, București, Editura Humanitas.
2. Idem [1985]; *Teoria cunoașterii*, București, Editura Minerva.
3. Idem [1946]; *Trilogia valorilor*, București.
4. Earle, William Jones [1999]; *Introducere în filosofie*, București, Editura All.
5. Hegel, Friederich [1969]; *Principiile filosofiei dreptului*, București, Editura Academică.
6. Noica, Constantin [1992]; *Simplă introducere la bunătatea timpului nostru*, București, Editura Humanitas.